

VLIV PEDAGOGICKÝCH DOVEDNOSTÍ TŘÍDNÍHO UČITELE NA KLIMA TŘÍDY

Jana VESELÁ

Souhrn:

Požadavky z praxe školního psychologa a studium literatury ohraničily zkoumanou problematiku a vedly ke stanovení zakázky. Zkoumat školní klima z pohledu učitelů i žáků, porovnat shodu či rozdíl ve vnímání klimatu třídy v položkách jako je učitelova pomoc žákům, orientace žáků na úkoly, vztahy mezi žáky ve třídě, zájem o průběh výuky, klid a pořádek ve třídě, jasnost pravidel. V práci byly zařazeny prvky kvantitativní i kvalitativní metodologie. Získané výsledky byly prezentovány zvláště žákům třídy a diskutovány, vedly k sebereflexi třídy. Tento postup se opakoval u učitelů a byla posuzována shoda či odlišnost vnímání klimatu. Míru intervenujících proměnných bylo možné posoudit jen subjektivně.

Klíčová slova: *dovednost, empatie, učitel, žák, kompetence, komunikace, rodič, školní třída, koncentrace, pozornost, zájem, vztahy, zaměřenost, pravidla, identifikace, shoda*

Pedagogickými dovednostmi učitele se již několik let zabývali v rámci svých výzkumných záměrů a publikační činnosti kolegové Švec (2000), Spousta (1996) a Střelec (2004). Dílčí výzkumné projekty byly zpracovány v diplomových pracích studentů pedagogiky Masarykovy university Svrčulová (1988), Osička (2006), Katriňák (2005). Tyto práce byly teoretickým základem pro studium kvality připravenosti začínajících učitelů v oblasti práce se třídou na fakultní škole PF MU Křídlovické.

Cílem zkoumání bylo ujasnění kompetencí učitele, jeho pedagogických dovedností v třídnické praxi na současné škole, proniknutí do vnímání vytyčené problematiky učitele a žáka, případně popsání difference mezi vnímáním školního klimatu u učitele a žáka.

Vlastní výzkum navazoval na obsah práce školního psychologa a byl rozdělen na předvýzkumnou část (únor 2006) a výzkumnou část (červen 2006). Předvýzkum provedený formou dotazníku CES (Mareš, Lašek, 1988) u 25 učitelů poukazoval na problémy s komunikací s rodiči, s kooperací rodič – učitel – žák, na neschopnost udržet si klid a koncentraci pozornosti ve třídě, podněcováním zájmu studentů o probíranou látku, což korespondovalo s očekáváním řešitele. Kvalitativní výzkum zkoumaného problému proběhl na vzorku šesti začínajících učitelů a šesti učitelů druhého stupně ZŠ se středně dlouhou praxí (8-15let) formou individuálních rozhovorů nad situací ve třídě a výsledky dotazníkového šetření u žáků.

Bylo zjištěno že výuka pedagogických dovedností neodpovídá současným potřebám učitelů, neboť se stále velkou měrou zabývá konkrétními výchovami a didaktikami a v nesrovnatelně menší míře osobnostním rozvojem budoucího učitele. V této oblasti se objevily pokusy o zavedení volitelných předmětů a zařazení workshopů na dané téma, které se však dlouhodobě do výuky neprosadily. Učitelé jsou odbojníky na ekologickou a enviromentální výchovu, drogovou prevenci, diagnostiku poruch učení a chování, pomoc v profesní orientaci, dramatickou výchovu.

Učitel je připravován pro práci s „ideálním žákem“ a má teoretické vědomosti o možných odchylkách ve vývoji dítěte či patopsychologických projevech. Ve své pedagogické praxi se vyrovnává s odlišnou realitou dnešní školy. Diskrepance mezi ideálním a problémovým žákem je v prvních měsících pedagogické praxe velkou zátěží pro učitele, kdy potřebuje podporu zkušenějšího pedagoga, mnohdy ředitele školy. Učitel prochází na své cestě k „pedagogické dokonalosti“ fázemi popsány v sociální psychologii jako je fáze šoku, odporu, naděje na změnu, přijetí a smíření. Má často tendence změnit povolání, odejít ze školství do jiné oblasti. Po období šoku nastupují další fáze jako je studium a poznání problému práce s určitou věkovou skupinou žáků, přijetí reality školní třídy a smíření se zvolenou profesí. Fáze přijetí závisí na osobnostních vlastnostech učitele na jeho motivaci pro povolání a na míře problémů školní třídy.

Na základě individuálních pohovorů s pedagogy, kdy jsem konfrontovala výsledky očekávání učitelů a žáků ve třídách a vnímanou realitu třídy podle oblastí vytyčených metodou CES, jsem pro další práci s pedagogy modifikovala několik známých terapií jako doporučených sociálních postupů. Míru shody mezi učitelem a žákem jsem posuzovala, vzhledem ke kvalitě dat (měkká data) na třípólové stupnici (A) shoda – (B) částečná shoda – (C) neshoda. Osvědčila se nám Analýza ABC. Zkratka ABC označuje termíny A – antecedent events (předcházející události); B – behaviour (chování); C – consequent response (následná odpověď).

Analýza ABC spočívá v tom, že projevy většiny vzorců chování jsou ovlivněny antecedencí – předcházejícími událostmi (co se událo před dávným projevem chování) a konsekvencí – následujícími událostmi (co se událo vzápětí po daném projevu chování).

Učitelé byli v rámci práce požádáni, aby zaznamenávali události, které předcházely nežádoucímu chování žáků ve třídě. Poté jsme se učiteli pokusili sestavit schéma, které ukazuje, jak se žák za určitých okolností nevhodně projevuje. Nežádoucí chování se často projevovalo v konkrétních místech školy (např. v tělocvičně, na chodbě, v jídelně, v laboratoři, v dílně...), v určitém čase (př. bezprostředně po příchodu do školy, po velké přestávce, po neklidné tzv. „suplované hodině“..) a podobně. Takový popis byl velkou pomůckou v pochopení toho, co dítě prožívá.

Učitelé byli také terapeutem požádáni, aby zaznamenávali události, které po nevhodném chování následovaly. Byl to způsob uvědomit si své vlastní reakce na chování žáka. Někdy se stalo, že učitel ve snaze zamezit nechtěnému chování četnost negativních projevů naopak zvýšil. Pokárání se tak stalo odměnou, po které žák z nějakého důvodu toužil. Učitel tak místo aby nevhodné chování dítěte potlačil, naopak jej posílil. Je velmi pravděpodobné, že žák po této zkušenosti se při další podobné situaci bude chovat stejně a bude očekávat stejnou reakci od učitele.

Jako řešitelka jsem se následně snažila spolu s učiteli změnit některé události, k nimž dochází před i po nežádoucím chováním. Od těchto změn se očekávalo, že dítěti značně omezí prostor pro nežádoucí chování. V následujícím textu je uveden stručný přehled převzaté techniky Analýzy ABC (Munden, 2002).

Předcházející události (antecedence):

- Co se stalo před nežádoucím chováním?
- Kdo byl tomuto chování přítomen?
- Kde k němu došlo?
- Ve které denní době se chování vyskytlo?

Popis chování:

- Jak vypadá začátek takového chování?

- Co dítě dělá nebo říká?
- Jak často k podobnému chování dochází?
- Jak vážný projev chování jde?
- Jak dlouho toto nežádoucí chování trvá?

Následné chování (konsekvence):

- Změny v požadavcích a očekáváních, které na dítě ostatní po jeho špatném chování mají.
- Změna míry pozornosti, které se dítěti po špatném chování dostává.
- Úspěšnost dosažení okamžitých cílů a přání dítěte.

Další osvědčenou behaviorální technikou při práci s učiteli byla „pozitivní podpora“. Reakce na podněty nebo určité chování jsou častější nebo silnější, pokud následuje ocenění.

Učitelé *popíší žákovi* co nejpodrobněji chování, které od něho očekávají. Důležité je zjistit, zda žák pochopil, které chování pedagog považuje za přijatelné, a jaké ne. Měli by si vysvětlit pojmy, jako je „dobré chování“ a „zlomení“. Učitelé musí být zcela konkrétní a měli by se vyjadřovat srozumitelně; jedině v takovém případě může dítě chápat, co se od něj očekává.

Pedagogové se pokusí dostatečně *vysvětlit* dítěti důsledky každého žádoucího chování, aby přesně vědělo, co a za jakých podmínek nastane, bude-li dodržovat pravidla a bude plnit očekávání. Do popisované techniky patří i odměňování žádoucího chování, aby dítě uvěřilo, že se mu to daří, ale i *nereagovat* do rozumné míry na nežádoucí chování a *pomoci* žákovi dosáhnout dobrého chování plánovaním situací, ve kterých se ocitá.. Pokud má dítě stále problémy, ztrácí odvahu a může své snažení vzdát.

Úkolem pedagoga je *eliminovat* situace, ve kterých je pravděpodobné, že žák selže (například nebudou učitelé žáky přetěžovat nepřiměřeným množstvím projektů a jejich dlouhým termínem vypracování). Celkově se z obou zkoumaných stran vyjevovala skutečnost, že je důležité nenechat dítě selhat. Ukázalo se, že technika „pozitivní podpory“ je velmi úspěšná u dětí problémových, emočně labilních, ale i u jejich učitelů. Vhodnou a úspěšnou terapií se podařilo řešiteli zmenšit počet problémových situací, třecích ploch a narostlo množství společně strávených příjemných chvil, zlepšil se i vztah mezi pedagogem a žákem.

Práce se třídami i učiteli přinesla zmenšení původní diskrepance posuzování sledovaných proměnných u všech učitelů zařazených do sledování.

Příloha

Míra shody sledovaných dat 2006

třída	délka praxe	míra shody
1	zač	B
2	zač	C
3	zač	A
4	zač	B
5	zač	B
6	zač	B
7	Praxe 11 let	C
8	Praxe 8 let	A

9	Praxe 9 let	B
10	Praxe 12 let	A
11	Praxe 15 let	C
12	Praxe 14 let	B

Na základě rozhovorů bylo zřejmé, že učitelé nejsou připraveni na třídnickou práci ve škole a další zvyšování kvalifikace je časově nevládnutelné zvláště u pedagogů se středně dlouhou praxí pro jejich vytížení v rodině. Profil třídního učitele jako styčného důstojníka mezi žákem a školou se neodvíjí od jeho profesní apobace, délky praxe, ale od osobnostních pedagogických dovedností a identifikace s povoláním učitele.

Osvědčenými dalšími možnostmi osobnostního růstu se jeví sociální výcvik, komunikační výcvik, sebereflexe a supervize.

Do míry shody se promítaly osobnostní proměnné jednotlivých učitelů (jejich sebeuposuzování, jejich pedagogická „angažovanost“ a empatie, jejich identita s učitelským povoláním), ale i osobností rovnice školního psychologa. Tyto proměnné se projevily při individuálních pohovorech, jsou však výzkumně obtížně uchopitelné. Získané výsledky jsou předmětem dalšího zkoumání a současně dílčím obsahem práce školního psychologa.

Reflexe reakcí žáků jedné ze sedmých tříd fakultní školy a míra shody s míněním třídní učitelky

Odlíšnosti	míra shody	Obavy	míra shody	Pozitiva	míra shody
Jsmo hyperaktivní	A	Výhra výbavy	C	Sportovní aktivity	A
Jsmo nejlepší ve sportu	B	Máme špatnou pověst	B	Informatika	B
Jsmo ukecaní	A	Neřešení příčin	B	Pracovní činnosti	C
Jsmo drzí	B	Doplácíme na špatné jméno třídy	B	Dobré výsledky v matematice	B
Občas si pomůžeme	C	Nerovnost	C		
Nadáváme si	A	Nadávání skupině holek	A		
Snažili jsmo se někam dostat	B	Učitelé neumí odpouštět	C		
Jsmo aktivní třída	A				
Kamarádští	B				

Literatura

SPOUSTA, V. *Základní výchovné činnosti třídního učitele*. Brno: Masarykova univerzita, 1994.

ŠVEC, V. Dilemata v pedagogické přípravě budoucích učitelů a změna jejího paradigmatu. In *Učitel a univerzitní vzdělávání na přelomu tisíciletí*. Praha: Univerzita Karlova, 2000.

ŠVEC, V. Intervence podporující vytváření pedagogických dovedností studentů. In *Monitorování a intervence pedagogických dovedností*. Brno: Paido, 2000.

ŠVEC, V. *Pedagogická příprava budoucích učitelů: problémy a inspirace*. Brno: Paido, 1999.

STŘELEČEK, S. *Studie z teorie a metodiky výchovy I., II*. Brno: MSD, 2004.